

TÜRKİYE'DE SOSYAL YAPI VE İSLAM

Hakkı KARAŞAHİN^(*)

Özet: Bu çalışmada Türkiye'de toplumsal yapı ile İslam arasındaki etkileşim incelenmiştir. Türkiye sosyal yapısında cinsiyet, yaş, sosyal çevre, eğitim, meslek ve sosyo-ekonomik tabakalaşma gibi demografik özelliklere göre İslam'ın inanç, ibadet, toplumsal etki boyutlarına yönelik tutum ve davranışlardaki değişim ve farklılaşmalar analiz edilmiştir. Çalışma, Türkiye toplumsal yapısında İslam'ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutuna yönelik dindarlık düzeyi niçin farklılaşmaktadır? temel problemini analiz etmektedir. Böylece çalışmada Türkiye'de alan çalışmalarının demografik değişkenlere göre dinin inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutlarına yönelik tutumlarla ilgili bulguları yoluyla toplumsal yapı din ilişkileri üzerine genellemelere ulaşmaya çalışılmıştır. Sonuçta Türkiye'de demografik değişkenlere göre İslam'ın, bireysel ve toplumsal hayattaki rolünün ve etkisinin farklılaştığı gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Sosyolojisi, Sosyal Yapı, Din, Dindarlık, İslam, Türkiye.

Social Structure and Islam in Turkey.

Abstract: In this study the interaction between the social structure and the religion in Turkey is examined. According to the demographic features such as gender, age, social environment, education, profession and socio-economic stratification in Turkey, the change and differentiation in attitudes and behaviors intended for Islam's belief, prayer and social influence dimensions are analyzed. The study analyzes the fundamental question of why the level of piety intended for Islam's belief, prayer and social influence dimensions in Turkey's social structure acquires a different character. In this way, the study reaches at some generalizations with regard to the relationship between social structure and religion by an appeal to the findings of field studies taking the demographic variables into consideration with regard to the attitudes intended for Islam's belief, prayer and social influence dimensions. As a result, it is shown, according to the demographic variables in Turkey, that the effect and the role of Islam in individual and social life undergo a change.

Key Words: Sociology of religion, social structure, religion, religiosity, Islam, Turkey.

^(*) Yrd.Doç.Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
(e-posta: hakkikarasahin@hotmail.com)

Giriş: Problem ve Amaç

Fransa’da yaşayan dini keşfetmek, dinî uygulamaların ayrıntılı bir haritasını çıkarmak amacıyla Le Bras’ın önderliğinde başlayan dinî sosyoloji geleneği, bir yönüyle kilise yönelimli dindarlığa odaklanarak özellikle Fransa’da Katolikliğin güçlü ve zayıf yönlerini betimleyen kilise sosyolojisi hüviyetine bürünmüştür. Bu eğilim peyderpey Protestanlık sosyolojisi olarak da kendini göstermiştir. Metodolojik problemlerle çıkmaza giren bu tür kilise sosyolojisi geleneğinden din sosyolojisinin kurtarılması gerektiği yaklaşımı, zamanla önem kazanmıştır. İşte Le Bras’ın öncülük ettiği din sosyolojisi geleneği, bu yönüyle ABD’de, Latin Amerika’da, Avrup’da ve tabii ki Türkiye’de günümüze kadar etkin ve başarılı bir şekilde uygulanmasıyla büyük bir yankı bulmuştur. Özellikle 1950’lerden itibaren alan araştırma yöntem ve tekniklerindeki gelişmelerle birlikte Le Bras’ın din sosyolojisi, dinî inançlar, ibadetler, ritüeller gibi dindarlığın boyutları ile ilgili çalışmalarla büyük bir gelişim ve dönüşüm göstermiştir(Scharf, 2006: 71; Davie, 2006: 101-103). Bu tür alan araştırmaları, dindarlığın çok boyutlu bir olgu olduğuna ve bu olgunun üzerinde birçok faktörün etki ettiğine işaret etmiştir. Nitekim din sosyolojisinde 1950’lerden itibaren dindarlığı çok boyutlu olarak ele alma eğilimi hız kazanmıştır. (Lenski, 1963: 18-25; Faulkner-DeJong, 1966: 246-254; King, 1967: 173-190; King-Hunt, 1969: 321-323; Robinson-Shaver, 1972: 564-616; Jhonstone, 1992: 66-67). Glock ve Stark da “inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki” şeklinde dindarlığın beş boyutunu bir birinden ayırt etmişlerdir. Dindarlığın beş boyutunu temel alarak yapılan araştırmaların dindarlığı daha kapsamlı bir şekilde açıklayacağını ileri sürmüşlerdir (Glock, 1998: 252-253; Stark-Glock, 1976: 253-256; Robinson-Shaver, 1972: 556; Bainbridge, 1997: 13-16).

Bununla birlikte Türkiye’de yapılan araştırmaların sunduğu veriler, Glock ve Stark’ın dindarlığın beş boyutunu kapsayacak düzeyde ve nitelikte değildir. Bu yüzden bu çalışmada Türkiye üzerine yapılan empirik araştırmaların sunduğu inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutlarına yönelik bulgular üzerine yoğunlaşmak zorunda kalınmıştır. Doğal olarak, çalışma konusu ve problemi de İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutları ile cinsiyet, yaş, eğitim, meslek ve ekonomik durum gibi faktörler arasındaki ilişkilerle sınırlanmıştır. Diğer taraftan empirik din sosyolojisi araştırmaları, değişik tarihlerde değişik toplumsal yapılar üzerine yapılmıştır. Bu nedenle empirik araştırmaların verileri, doğası gereği yapıldıkları zaman dilimi ile sınırlı oldukları için bu çalışma da ister istemez empirik araştırma bulgularının tarihselliği problemiyle karşı karşıya kalmaktadır. Ancak geçmişten günümüze kadar, farklı zaman dilimlerinde yapılan empirik araştırma bulgularının tarihselliği problemi, İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutları ile sosyolojik değişkenler arasındaki açık bağlantıları kurmaya engel değildir. Nitekim Türkiye’de dinî tutum ve davranışlar ile demografik ve sosyo-kültürel değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında yorum ve genelleme yapma imkanı sunan birçok araştırma bulgusu elde edilmiştir. İşte bu çalışma, Türkiye’de dinin inanç, ibadet ve etki boyutuyla sosyo-kültürel değişkenler arasında açık bağlantıları keşfeden çok sayıda empirik araştırma bulgusunu birlikte değerlendirerek analiz etmeyi sorun edinmektedir. O halde çalışma, empirik araştırma bulgularından hareketle Türkiye toplumsal yapısında İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutuna yönelik dindarlık düzeyi niçin farklılaşmaktadır? temel problemi üzerine yoğunlaşmaktadır.

Türkiye’de sosyoloji ve din sosyolojisi alanında şehir, kasaba ve köylerdeki dinî inançlara, ibadetlere yönelik tutum ve davranışlar konusunda hızla artan sayıdaki araştırmalarda ve çeşitli monografilerde, inançlara, ibadetlere katılım istatistikleri, dinî gruplar, dinî törenler, uygulamalar, dinî kurumlar, dernekler hakkında çok sayıda tahlil ve veriler bulunabilir. Bütün bu verilerden hareketle Türk toplum yapısında İslam’ın yeri ve rolü hakkında hipotezler üretmek ve bu hipotezleri empirik araştırmalar yoluyla doğrulamak veya reddetmek mümkündür. Böylelikle değişik toplumsal yapılardan elde edilen veriler yoluyla Türkiye’de din ve toplum ilişkilerine yönelik genellemeler üretilmesine katkı sağlanabilir. Zaten Ülkemizde bu tür araştırma stratejileri geliştirmeye daha fazla ihtiyaç vardır. Çünkü Türkiye’de din toplum ilişkilerini başlı başına konu edinen veya dinî, toplumsal yapının bir unsuru olarak ele alan monografik ve empirik araştırmaların, çeşitli istatistik ve sörveylerin uzun bir geçmişi olmasına karşın elde edilen bu verilerin, dinî tutum ve davranışlarla sosyolojik değişkenler arasında kurduğu bağlantılar birlikte analiz edilmemiştir. İşte bu çalışma, sosyoloji ve din sosyolojisi alanında yapılan araştırmaların ulaştığı bulgulardan hareketle Türkiye’de İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutlarına etki eden faktörlerin betimsel olarak analizini yapmayı amaç edinmektedir. İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutuna yönelik tutumlar ile ilgili empirik araştırma verilerini betimlemeyi ve böylelikle Türkiye toplumsal yapısında İslam’ın yeri ve rolü hakkında genellemelere ulaşmayı hedeflemektedir.

Türkiye’de Sosyal Yapı ve İnançlar

Türkiye’de cinsiyet ile İslam’ın inanç boyutu arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılaşmalar olduğunu gösteren araştırma verilerine ulaşılmıştır. Bu araştırma verisinden birincisinde, kadınların, erkeklere göre İslam’ın inanç boyutuna yönelik tutumları daha yüksek bulunmuştur (Yasa, 1979: 146; Günay, 1999: 74-75; Kardeşin, 2007: 157-159). Örneğin, Günay’a göre, kadınlar arasında “kararsız inanç” tipine rastlanmazken, “dogmatik ve rasyonel inanç” tipinde olan kadınların oranı (%68.2), erkeklere (%65.5) göre daha yüksektir. Aynı şekilde “taklidi inanç” tipini benimseyen kadınların oranı (%27.7), erkeklere nazaran (%16), daha fazla olmasına karşın, “rasyonel inançta” olan kadınların oranı (%4.5), erkeklere (%8.8) göre daha düşüktür (1999: 74-75).

İkinci araştırma bulgusu ise erkeklerin, kadınlar bakımından inanç tutumlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Örneğin, Köktaş, İslam’ın iman esaslarından Allah’a, Hz Muhammed’in Peygamberliğine ve Kur’an-ı Kerim’e inanma oranlarının erkeklerde kadınlara nazaran yüksek olduğunu saptamıştır (1993: 78, 83, 88). Fırat, üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, kızların erkeklere göre kararsız ve agnostik, erkeklerin de kızlara göre rasyonel ve irrasyonel inançta daha yüksek oranda olduğunu vurgulamaktadır (1977: 76). Bayyigit de kız öğrencilerin irrasyonel, ilgisiz ve inançsızlık tiplerine yönelik tutumlarının erkeklere nazaran daha yüksek düzeyde olduklarını tespit etmiştir (1989: 80).

Türkiye’de yaş ilerledikçe İslam’ın inanç boyutuna yönelik tutumlarda artış olduğu anlaşılmaktadır (Günay, 1999: 75-76; Sezen, 1993: 90-91; Efe, 1996: 170; Köktaş, 1993:

79, 84, 94, 98-97; Karaşahin, 2007: 159-162). Yine Türkiye’de yapılan değişik araştırmalarda şehirli ve köylü arasında inanç boyutuna yönelik tutumların farklılaştığı gösterilmiştir (Ülken-Tanyeli, 1955-56: 137; Erdoğan, 1977: 79; Karaman, 2000: 74). Stirling’in ifadesiyle köy hayatının bütün görünümüne dinî inançlar nüfuz etmiştir (1966: 229). Diğer taraftan eğitim düzeyi yükseldikçe dinî inançlara ilginin düştüğü anlaşılmaktadır (Erdentuğ, 1972: 27; Günay, 1999: 76-77; Akyüz, 1994: 69, 72, 77). Aynı şekilde Türkiye’de yapılan bazı araştırmalarda din eğitiminin inanç üzerinde etkin bir faktör olduğu gösterilmiştir. Nitekim Bayyigit’e göre hem resmi hem de özel din eğitimi gören öğrenciler arasında rasyonel inanç tipi, sadece özel din eğitimi alanlarda irrasyonel inanç tipi, hiç din eğitimi almayanlarla resmi din eğitimi alanlarda ise kararsız ve inançsızlık tipleri yaygındır (1989: 80). Bu bulguya benzer şekilde Fırat da hiç din eğitimi almayanlar arasında “kararsız”, “ilgisiz”, “agnostik” ve “inançsız” tiplerini yoğun şekilde gözlemiştir (1977: 84).

Türkiye’de Sosyal Yapı ve İbadetler

Türkiye’de köy, kasaba ve şehir düzeyinde yapılan araştırmalarda kadınların erkeklere göre ibadetleri düzenli olarak yapma oranlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Yasa’ya göre namaz kılma görevini kadınlar, erkekler bakımından çoğunlukla ve daha düzenli olarak yerine getirmektedirler (1966: 223-224). Günay’a göre Erzurum ve çevresinde düzenli namaz kılan kadınların oranı (%43.9), erkekler (%34.6) bakımından daha fazladır (Günay, 1999). Çelik, Konya’da günlük beş vakit namaz kılan kadınların oranının (%39.2), erkeklerden (%34.3), oruç tutan kadınların oranının (%63.3), erkeklerden (%56.3) nafîle namaz kılan kadınların oranının (%13.3), erkeklerden (%8.0) daha yüksek olduğunu göstermiştir (2000: 214-215, 223, 240). Bayyigit, hacı adayları üzerine yaptığı araştırmada kadınların, düzenli namaz kılma, nafîle ibadet etme ve oruç tutma oranlarının erkeklere göre daha fazla öne çıktığını saptamıştır (1998: 188-204). Ancak, zekat, fitre, kurban, Kur’an okumasını bilme oranlarında ve hacca gitme sayısında erkeklerin önde olduğunu belirtmektedir (Bayyigit, 1998: 95-96).

Sindel köyünde, dinî inançlarla ve sihrî konularla en çok ilgilenen, namaz kılan, oruç tutan ve Kur’an okuyan kadınlardır. Erkeklerin hemen hepsi Bayram namazı kılar, çoğunluğu da Cuma namazı kılar. Ancak Sindel’de Ramazan orucu tutmayan ve Cuma namazı kılmayan şahıslar da vardır (Yasa, 1960: 94-95). Kolars ise örneklem grubundaki bütün köylülerin İslamî inançlara inanmalarına rağmen günlük ibadetleri yapan erkeklerin oranının %30’dan daha az olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte neredeyse erkeklerin tamamının Cuma namazını kıldığını gözlemiştir. Ona göre örneklem grubundaki köylerde kadınlar kamusal ibadete nadiren katılmaktadırlar (1963: 88).

Hasanoğlan’da kadınlar, erkeklere nazaran daha çok namaz kılarlar. Ancak yaşlı erkeklerle kadınların aksatmadan beş vakit namaz kıldıkları söylenebilir. Orta yaşlı kadınların %85’i erkeklerin ise %40’ı namaz kılar. Genç kadınlardan kılanların, kılmayanlara oranı, genç erkeklerden kılanların kılmayanlara oranlarından daha büyüktür. Cuma namazına erkeklerin ilgisi Ramazana rastlayan Cumalarda daha da artar. Teravih namazını da erkeklerin büyük çoğunluğu kılar. Diğer taraftan Hasanoğlan köyünde Kur’an okumasını bilen erkeklerin oranı (%29.5), kadınların oranından (%18) yüksektir (Yasa, 1955: 212). Yasa’nın 25 yıl sonra aynı köyde yaptığı araştırmada da

kadınların erkekler göre dinsel görevlerden namaz kılmayı daha yüksek oranda yerine getirdiği anlaşılmaktadır(1969: 243). Köyde oruç tutmayanlar ise küçük çocuklar, loğusa kadınlar, tarlada çalışan gençlerdir. Üç aylarda ise bir sebeple tutulamayan oruçlar tamamlanmaktadır. Zenginlerin zekat ve fitre verdiği ancak hac ibadetine eski ilginin kalmadığı görülmektedir(Yasa, 1955: 213). 25 yıl sonra Hasanoğlu köyünde oruç ibadetine ilgi bakımından önemli bir değişimin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Köyde kadınların tamamı, erkeklerin de %96.5'i oruç tutmaktadır. Üç aylarda sevap için oruç tutanlar yanında başkaları adına parayla oruç tutan ihtiyar fakir kadınların olduğu gözlemlenmiştir(Yasa, 1969: 246). Aynı şekilde Kayalıoğlu köyünde ve Karataş'ta namaz kılanların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu tespit edilmiştir(Taşcıoğlu, 1956: 35; Ülken-Köseihal-Tanyol, 1950: 97).

Ozankaya, “namaz kılma, oruç tutma, zekat verme, kurban kesme, Kur'an-Mevlit okutma” gibi dini gereklerin hepsini düzenli olarak yapan kadınların oranını, erkekler göre A ve D köyünde yüksek, B ve C köyünde düşük, sadece dördünü yapan kadınların A ve C köyünde düşük, B ve D köyünde yüksek, üçünü yapan kadınların, B ve C köyünde yüksek, A ve D köyünde düşük olduğunu göstermiştir. Ozankaya, köylülerin, namaz, oruç, fitre, kurban gibi ibadetleri düzenli olarak yaptıklarını gözlemiştir. Yine o, köylülerden ibadetleri düzenli olarak yaptıklarını belirtenlerin oranının çok yüksek olduğunu saptamıştır(1971: 55).

Köktaş'ın İzmir'de yaptığı araştırma ile üniversite öğrencileri üzerine yapılan bazı çalışmalarda ise tam tersi sonuçlara ulaşılmıştır. Köktaş'a göre hem namaz hem de oruç ibadetlerini düzenli olarak yapanların oranı kadınlara göre erkeklerde yüksektir. Nitekim kadınların %18.4'ünün, erkeklerin %23.5'inin her gün düzenli olarak namaz kıldığı tespit edilmiştir. Ancak düzensiz olarak namaz kılma oranları, erkekler göre kadınlar arasında daha fazladır. Yine Ramazan orucunun tamamını düzenli olarak tutan kadınların oranı (%42), erkekler (%55.4) göre düşüktür(1993: 107, 113, 114). Her ne kadar, Akyüz, cinsiyet ile oruç tutma arasında anlamlı bir ilişki olmadığını belirtse de düzenli oruç tutan erkeklerin kadınlara nazaran nispi olarak fazla olduğunu vurgulamıştır(1994: 89). Aynı şekilde Yasa'da gecekondu aileleri üzerine yaptığı araştırmada Ramazanda kadın ve erkeklerin büyük çoğunlukta ve eşit oranlarda oruç tuttıklarını gözlemiştir(1996: 223).

Koştaş'ın üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada ise kız öğrencilerin erkekler oranla namaz, oruç gibi ibadetleri daha az yerine getirdikleri ve onların, dua etme sıklığının daha düşük oranlarda olduğu ortaya çıkmıştır(1995: 54, 58, 63). Uysal da namaz kılmama, oruç tutmama bakımından kız öğrencilerin, namaz kılma ve oruç tutma bakımından erkek öğrencilerin oranının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Aynı şekilde Kur'an okumayı bilmeye göre sayı ve derece bakımından erkek öğrencilerin daha yüksek düzeyde olduklarını vurgulamaktadır(1994:61;1996:64,68,76).

Gördes ve köylerinde ise nicel bulgulara göre erkeklerin, kadınlara göre ibadet boyutuna yönelik tutumları daha yüksek çıkmıştır. Ancak nitel bulgulardan kadınların erkekler göre namaz, oruç, nafile ibadet gibi pratiklere daha yüksek düzeyde ilgi gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu durum, nicel veri toplama aracındaki geleneksel

dindarlığın erkekler üzerine sorumlu kıldığı, zekat, fitre, Cuma namazı, bayram namazı gibi kadınların aleyhine olan maddelerden ve aile içindeki geleneksel cinsiyet rolleri farklılaşmasından kaynaklanmıştır(Karashahin, 2007: 217-219).

Değişik şehir ve köylerde yapılan birçok araştırma, yaş ilerledikçe ibadetleri yerine getirme sıklığının arttığını göstermiştir(Taplamacioğlu, 1962: 149-150; Çelik, 2003: 163; Karashahin, 2007: 223; Kurt, 2009: 10-12). Örneğin, Günay, namaz, Cuma namazı, oruç, nafile oruç, hac gibi pratiklere ilginin ileri yaşlarda arttığını ifade etmektedir(1999: 99, 110, 123, 126, 143). Benzer bulguları Akyüz de elde etmiştir. Ona göre namaz, oruç, teravih, nafile namazı gibi ibadetlere bağlılık yaş ilerledikçe artmaktadır(1994: 80, 86, 87, 89). Köktaş da Cuma ve bayram namazı, Ramazan ve nafile oruç, dua, Kur'an veya dinî metinleri okuma gibi dinî pratiklere bağlılık oranlarının yaş ilerledikçe yükseldiğini göstermiştir(1993: 109, 114, 123, 128). Kocaeli ve Bayburt'da da orta yaş ve üzeri yaş guruplarının ortanın altı ve genç yaş guruplarına göre ibadetleri yerine getirme oranlarının daha yüksek olduğu görülmektedir(Efe, 1996: 179). Bayyigit, her ne kadar yaş ile dinî pratiklere ilgi arasında anlamlı ilişkinin bulunmadığını belirtse de 35 yaş altındakilerin nispi olarak ibadetlerini aksattıklarını vurgulamaktadır(1998: 96).

Mansur, Bodrum'da camiye düzenli olarak giden 50 ile 80 yaşları arasında 100 civarında erkek olduğunu, yaşlı kadınların ise neredeyse tamamının evde günlük beş vakit namazlarını kıldıklarını, nüfusun geri kalan kısmının ise dinî pratiklere karşı ilgisiz olduklarını gözlemlemiştir(1972: 114). Ancak, Ülken ve Tanyeli, Gönen'de camiye devam nispetinin gençlerle yaşlılar arasında hemen hemen aynı seviyede olduğunu belirtmektedir(1955-56: 154).

Köy araştırmalarında da şehirlere benzer bulgular elde edilmiştir. Erdentuğ, Türkiye köylerinde gençler ve orta yaşlıların bir kısmının dinî inançları güçlü olmasına karşın ibadetleri ifa etmediklerini belirtmektedir(Erdentuğ, 1972). Örneğin, Sindel'de gençlerin ibadetlere karşı ilgilerinin zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Hasanoğlan'da ise yaşlılar arasında namaz kılanların oranı orta yaşlılar arasında namaz kılanların oranından daha büyüktür. Köyde kızlardan dokuz, erkeklerden 12 yaş ve yukarısının oruç tutmaya başladığı görülmektedir(Yasa, 1955: 212-213). 25 yıl sonra aynı köyde aynı bulgu elde edilmiştir. Bu bulguya göre yaş ilerledikçe ibadetleri yerine getirenlerin oranlarının hızlı bir şekilde arttığı anlaşılmaktadır(Yasa, 1969: 245). Aynı şekilde Uşak Çokaklı köyünde de yaşlıların beş vakit namazı geçirmedikleri gözlenmiştir(Taylan, 1995: 48).

Büyükgeçit köyünde kuşak farklılaşmasının dinî tutumlarda çeşitlenmelere yol açtığı anlaşılmaktadır. Kuşaklar arası kaymalar olmasına rağmen, ibadetleri devamlı yapan, camiye cemaate devam eden, dini, yaşamın önemli unsuru sayan ve geleneksel dinî uygulamaları sürdüren kuşak yaşlılardır. Gençlerde ibadetleri devamlı yapanlar azdır. Çoğunluğu, Cuma ve Ramazanda ancak namaz kılmaktadır. Bu da çevrenin ve sosyal baskının etkisiyle gerçekleşmektedir. Çevre baskısı kalktığında örneğin, şehre gidildiğinde çoğunluğu ibadetleri yapmamaktadır. Orta kuşakta ise ikili tutum göze çarpmaktadır. İbadetleri devamlı yapanlar olduğu gibi bu konuda gençlerin

çoğunluğunun tutumunu benimseyenler de vardır. Ancak, 40 yaşın üzerindeki ibadetleri düzenli olarak yapmaktadır(Atalay, 1979: 20).

Eserpek'e göre genç kuşağın ibadetlere karşı ilgisinde sosyal kontrol önemli bir rol oynamaktadır. O, Erzurum'un iki köyünde yaptığı araştırmada gençlerin köy dışına çıktıkları zaman, namaz ve oruç ibadetini yerine getirmediğini gözlemlemiştir. Bununla birlikte dinî normlardan sapmanın köylerde normlaştığını ileri sürmektedir. Ona göre köylerde gençlerin sadece Cuma namazı kılmaları zamanla normlaşmıştır. Eserpek, köylülerin eskiden genç yaşlı herkesin bütün ibadetleri yerine getirdiklerini ancak bugün, yaşlıların düzenli olarak ibadetleri yaptıklarını ifade ettiklerini kaydetmektedir. Ona göre toplum, ibadetleri düzenli olarak ifa edenleri ödüllendirmektedir. Çünkü dinî inanç ve ibadetlerden sapma eylemleri yaygınlaştıkça dinî normlara uygun davranışlar ayrıcalık kazanmaktadır(1979: 175-176). Çelebi'ye göre gençler, daha az sosyalleştikleri ve geleneksel rolleri daha az yaşadıkları için dine ilgileri düşük, yaşlıların ise geleneklere daha yoğun bir şekilde bağlandıkları, tutum ve inançlarını eleştirel bakmaya daha az istekli oldukları için dine karşı ilgileri yüksektir(1990: 70).

Türkiye'de köylülerin veya hayatının büyük çoğunluğunu köyde geçirenlerin şehirlilere göre ibadetlere ilgi düzeyleri yüksektir(Ülken-Tanyeli, 1955-56: 137-139, 154; Bayyigit, 1989: 90; Bayyigit, 1998: 96; Günay, 1999: 103-107; Akyüz, 1994: 118; Efe, 1996: 177; Karaman, 2000: 96). Bu tür araştırma bulgularının aksine şehir ve köy düzeyinde yapılan birçok araştırmada ibadetlere ilgi bakımından çok farklı veriler de vardır. Türkiye'de değişik şehir ve köylerde düzenli olarak beş vakit namaz kılmaya yönelik tutumların düşük olmasına karşın Cuma namazı, bayram namazı, oruç, kurban, fitre gibi ibadetlere bağlılık düzeyinin daha yüksek olduğunu gösteren araştırma bulgularına ulaşılmıştır(Yasa, 1955: 211-212; Yasa, 1969: 246-247; Ülken-Kösemihal-Tanyol, 1950: 97; Tanyol, 1961: 38; Kolars, 1963: 88-89; Mansur, 1972: 102-103; Szyliowicz, 1966: 102; Karpat, 1976: 127; Kili, 1978: 57; Atalay, 1979: 125-126; Pierce, 2003: 164). Nitekim Erdentuğ'a göre köylüler, ekonomik gelişme ve günlük meşgaleleri nedeniyle ibadetleri yapmamaktadırlar(1972: 23).

Türkiye'de yapılan araştırmalardan, genel olarak, eğitim durumu arttıkça ibadetlere bağlılığın düştüğü sonucu ortaya çıkmaktadır (Günay, 1999: 101, 122; Bayyigit, 1998: 96; Akyüz, 1994: 117; Köktaş, 1993: 79, 111, 116; Karaman, 2000: 98; Taş, 2002: 137; Çelik, 2003: 163). Meslekî tabakalaşma ile ibadetlere bağlılık arasındaki farklılaşmada en etkin meslek grubu çiftçilerdir. Bazı araştırmalarda çiftçilerin ibadetlere ilgilerinin diğer meslek guruplarına göre yüksek(Günay, 1999: 100; Karşahin, 2007: 242-243), diğer bir kısım araştırmalarda ise çiftçilerin ibadetleri düzenli olarak yapma sıklığının çok düşük olduğu bulgusu elde edilmiştir. Özellikle iş gücü zamanlarında çiftçiler arasında ibadetlere ilginin daha da düştüğü gözlenmiştir(Ülken-Kösemihal-Tanyol, 1950: 97; Yasa, 1955: 211-212; Yasa, 1960: 94-95; Tanyol, 1961: 38; Erdentuğ, 1972a: 23; Kili, 1978: 57; Mansur, 1972: 114; Atalay, 1979: 125-126). Sosyo-ekonomik tabakalaşma ile ibadetlere bağlılık düzeyi arasında anlamlı ilişki tespit edilmiştir. Bu bulgulara göre gelir düzeyi düştükçe ibadetlere ilgi artmaktadır(Türkdoğan, 1974: 45;

Bayyığıt, 1989: 99; Günay, 1999: 99-100; Köktaş, 1993: 111, 116, 118, 120, 122; Koştaş, 1995: 60; Çelik, 2000: 216; Mutlu, 1989: 197; Çelik, 2003: 163-164).

Türkiye’de Sosyal Yapı ve İslam’ın Toplumsal Etkisi

Türkiye’nin farklı şehir ve köylerinde cinsiyet faktörü ile İslam’ın toplumsal etki boyutu arasındaki etkiler nicel ve nitel veriler kullanılarak analiz edilmiştir. Örneğin, Günay, Erzurum ve çevresinde yaptığı araştırmada, cinsiyet rollerini ve aile içinde kadının konumunu belirlemede dinî ve geleneksel inançların önemli rol oynadığını göstermiştir. Günay’a göre kadın, dinî inançlar nedeniyle aile içinde ikincil bir rol ve statüye sahiptir. Nitekim deneklerin %51’i erkek çocuklarını hayırlı bulurken ancak %12’si kız çocuklarını hayırlı bulmakta %36’sı ise bu konuda tercih yapmamaktadır(1999: 185-191).

Türk toplumunda tevekkül ve kader inancının kadınlar arasında çok yaygın olduğu ve bu eğilimin geleneksel ve kırsal kesimlerde daha da arttığı belirlenmiştir. Türkdöğan, örneklem grubunda, kısırlığın temelde kader inancına dayanan, dinî inanç sistemiyle açıklandığını ifade etmektedir(1991: 142). Yörükkan ve Cebe, Çatak köyünde çocuk sahibi olma ve yaşamasının Allah’ın emrine bağlı olduğunu tespit etmişlerdir(1955-56: 13). Yasa, Hasanoğlan köyünde “bu dünyada rahat olmanın değeri yoktur, asıl ahirette rahat olmaya bakmalıdır” şeklindeki tevekkül inancını doğru bulanların oranının kadınlarda (%84), erkeklere (%62) nazaran daha yüksek olduğunu belirlemiştir. Ona göre bu köyde hane başkanları ile eşleri, yaygın bir biçimde tevekkül inancını benimsemişlerdir. Bununla birlikte Yasa, hane başkanları ile eşlerinin alın yazısı veya kader inançlarını da cinsiyete göre incelemiştir. Buna göre yine erkek ve kadınların büyük ölçüde kader inancını benimsediklerini, ancak kadınların erkeklere nazaran daha kaderciler olduklarını ortaya koymuştur(1969: 256-258).

Erdentuğ, Hal köyünde dinî ve idarî işlerde cinsiyete dayalı bir farklılaşmanın olduğunu gözlemlemiştir. Köyde dinî bilgi sahibi kadınlar olsa da dinî ve sihirsel faaliyetlerde erkekler etkindir. Nitekim köyde erkek, namaz kıldırır, kurban keser, mevlit, düğün ve ölü ile ilgili dinî gelenekleri yürütür. Bununla birlikte evde erkek bulunmadığı anlarda kadının kurban kesmesine karşı çıkılmadığı da anlaşılmaktadır(1983: 75-76). Kandiyoti de kırsal toplumlarda kitabî dindarlığın törensel uygulamalarının daha çok erkeklere yönelik olmasına karşın halk dindarlığının ise kadınlar üzerinde etkin bir rol oynadığını belirtmektedir. Ona göre halk dindarlığının ritüel ve törenleri kadınların kamusal alana açılmaları fonksiyonu görmektedir. Türbe ziyaretleri, mevlit, Yasin suresini ve hatim okutma, kahve veya el falı gibi uygulamalar veya hıdrellez gibi mevsimsel kutlamalar, kadınların dinî ihtiyaçlarını karşılama yanında dışa açılma işlevi görmektedirler(1996: 35).

Köktaş, din ile aile arasındaki ilişkiler bağlamında eş seçimi göstergesine göre kadınlara oranla erkeklerin evlenecekleri eşlerinin dindar olmasına daha fazla önem verdiklerini, bu konuda herhangi bir fikir belirtmeyenlerin oranının kadınlarda daha yüksek olduğunu belirtmektedir. Köktaş, deneklerin %85’nin dini nikah yaptığını ve %15’nin dini nikaha karşı tutum gösterdiklerini, dini nikahın kadınlara oranla erkekler arasında daha yaygın kabul gördüğünü gözlemlemiştir(1993: 142).

Akyüz, Ankara'nın gecekondu bölgesinde yaptığı araştırmada tarikatları zararlı görenlerin oranının, kadınlara göre erkeklerde daha yüksek olduğu, kadınların, "tarikatların İslamî bir hayat yaşamak için gerekli olduğuna", erkeklerden daha fazla inandıkları sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte İslam'ın "cemaate", "dinî inançlara değer veren partiye", "bir müşide bağlanma" gibi yollarla en iyi şekilde yaşanabileceğini düşünenler, erkek ve kadınlarda fazla olmasına karşın, "Kuran'a tabi olma ve Allah'a ibadet etme" gibi şıklarda erkeklere nazaran kadınların oranları dikkat çekici bir biçimde düşmektedir. İslam'ı ya bir kuruma (partiye) ya bir guruba ya da bir kimseye bağlanmak suretiyle yaşamak isteyenlerin oranı kadınlar arasında daha yüksektir. Bununla birlikte kadınların komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinde dindarlığa daha fazla önem verdikleri anlaşılmaktadır(1994: 102-107). Taş, Diyanet İşleri Başkanlığına yönelik olarak kadınların erkeklere göre daha olumlu tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir(2002: 123-124).

Türkiye'de diğer köy, şehir ve kasaba araştırmalarında olduğu gibi Gördes ve köyleri örnekleminde cinsiyete göre İslam'ın toplumsal etki boyutuna yönelik tutumlar istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmıştır. Buna göre kadınların İslam'ın toplumsal etki boyutuna yönelik tutumları, erkeklere nazaran daha olumludur. Kadınların, erkeklere göre gündelik sosyal hayatta tutum ve davranışlarını daha çok dinî normlar çerçevesinde şekillendirdikleri anlaşılmaktadır(Karavaşahin, 2007: 248-250). Ancak Türkiye'de üniversite öğrencileri araştırmalarında diğer alan çalışmalarının sonuçlarının tam tersi bulgular elde edilmiştir. Örneğin, Onay, kız öğrencilerin dindarlık düzeylerinin erkek öğrencilere göre anlamlı derecede düşük olduğunu göstermiştir. Onay, dindarlığın, düşünce, davranış ve duygu boyutları ölçeklerinden her birinde kız öğrencilerin puan ortalamasının, erkek öğrencilerinkinden düşük ve aradaki farkları istatistiksel olarak anlamlı bulmuştur(2004: 103). Kaya da erkek öğrencilerin dinî tutumlarının, kızlara göre daha olumlu yönde ve daha güçlü olduğu bulgusuna ulaşmıştır(1998: 116).

Akyüz, üniversite öğrencilerinin cinsiyete göre modernist, geleneksel, ilmihalci, siyasal İslamcı din anlayışlarını araştırmıştır. Bu bulgulara göre kız öğrencilerin, modernist din anlayışı düzeyi ortalamalarının erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu ve kız öğrencilerin erkeklerden daha fazla modernist din anlayışına yöneldiğini ortaya koymuştur. Ancak, cinsiyete göre geleneksel ilmihalci ve siyasal İslamcı din anlayışlarının farklılaşmadığını tespit etmiştir(2001: 60-62).

Yaş faktörüne bağlı olarak İslam'ın toplumsal etki boyutuna yönelik tutumlardaki farklılaşmalarla ilgili araştırma bulguları genel olarak değerlendirildiğinde dinî inanç ve uygulamaların sosyal hayat üzerindeki etki düzeyinin yaş ilerledikçe arttığı anlaşılmaktadır. Erdentuğ, genç kuşakta özellikle erkeklerde dünyevileşme eğiliminin hızlı bir şekilde yayılmaya başladığını ifade etmektedir. Ona göre gençlerin, gündelik hayatta ibadetlere, dinî emir ve yasaklara ilgileri gittikçe düşmektedir(1972: 23). Aynı şekilde Uysal da yaş ilerledikçe toplumun dine karşı daha olumlu tutum ve davranışların içine girdiğine ilişkin bulgulardan söz etmektedir(1995: 269).

Hasanoğlan köyünde yaş ilerledikçe tevekkül ve alın yazısı inancı artmaktadır(Yasa, 1969: 257-259). Büyükgeçit köyünde ise yaşlıların gündelik hayatlarını dine göre biçimlendirdikleri gözlenmiştir. Yaşlılar, tutumlarını, davranışlarını, düşüncelerini, dine bağlı olarak gerçekleştirmekte ve dinî normlara göre doğrulamaktadırlar. Bu nedenle bu köyde, orta yaşlı ve yaşlıların, günah ve sevap anlayışları gündelik hayatın ritmini belirlemektedir(Atalay, 1979: 124).

Köktaş, yaşa göre dinin toplumsal etki boyutunu, eş seçiminde aranan özellikler açısından incelemiştir. Köktaş, eş seçiminde “dindarlığa önem verme” tutumunun yaş gurupları bakımından değiştiğini göstermiştir. Buna göre evlenilecek eşin dindar olmasının önemli olduğunu düşünenlerin, 20-30 yaşları arasında diğer guruplara göre daha düşük bir şekilde ortaya çıktığını ve bu bulguya paralel olarak yaş ilerledikçe dindarlığa önem vermenin arttığını söylemektedir(1993: 143, 152- 153, 156, 165, 172). Aynı şekilde Köktaş, yaş ilerledikçe kız erkek ilişkilerine olumlu bakanların düştüğünü, aile içinde dine verilen önemin genç kuşakta daha az, orta ve ileri yaşlarda dalgalı bir seyir izlediğini, düzenli dua etme oranının yaşla birlikte arttığını (Konya örneği içinde aynı durum söz konusudur(Çelik, 2000: 272), hiç dua etmeme oranının da yaş düştükçe azaldığını, din eğitiminin gerekli görenlerin oranının ve seküler eğitimin dinî inançları zayıflatacağı görüşünün yaşla birlikte arttığını, yine eğitimin dinî inançları kuvvetlendireceğini düşünenlerin de genç kuşak arasında yoğunlaştığını, arkadaşlık ilişkilerinde dine en az önem verenlerin 20-25 yaş gurubunda olduğunu belirlemiştir(Köktaş, 1993: 149).

Akyüz, tarikatları zararlı görme oranının genç yaştan orta yaşa doğru yükselmesine karşın, ileri yaşlarda düştüğünü ifade etmektedir. Aynı şekilde arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerinde dindarlığa önem verme oranlarının yaş ilerledikçe arttığını ortaya koymuştur (1994: 103, 107). Taş, Diyanet İşleri Başkanlığına karşı yaş düştükçe olumsuz bir tutumun ortaya çıktığını göstermiştir(2002: 125-126). Uçar, Alevi gurubunda Alevi inanç ve değerlerinin toplumsal hayata etkilerinin yaş guruplarına göre farklılaştığını ve gençlerin yaşlılara göre daha modern tutumlar benimsediklerini söylemektedir(2003: 95-96). Onay ise üniversite öğrencileri üzerine yaptığı araştırmada, yaşla dindarlık arasında negatif ve ters orantılı bir ilişki olduğunu göstermiştir(2004: 108-109).

Gördes ve köylerinde yaş guruplarına göre İslam’ın toplumsal etkisine yönelik tutumların anlamlı bir şekilde farklılaştığı bulgusu elde edilmiştir. Buna göre Gördes örnekleminde orta ve ileri yaşlarda İslam’ın toplumsal etki boyutuna yönelik dindarlık tutum düzeyi, gençlere göre daha olumludur(Karaşahin, 2007: 253-255). Bütün bu veriler, Türkiye’de gençlik, olgunluk ve ihtiyarlık dönemlerine göre dinin toplumsal hayattaki etkisinin farklılaştığını göstermektedir(Günay, 1999: 75).

Türkiye’de köy ve şehire göre İslam’ın sosyal etki boyutunun farklılaştığını vurgulayan birçok araştırma sonucuna ulaşılmıştır. Türk toplumunda, duvarlara resim asılmasını, faize para verilmesini günah bulanların, yağmur duası, nazar, türbe ziyareti, üfürükçülük gibi halk dindarlığı formlarına inananların oranlarının çok yüksek olduğunu gösteren araştırma verileri bulunmaktadır(Ozankaya, 1971: 55; Kiray, 2000: 219-220). Aynı şekilde birçok köy çalışmasında halk dindarlığının önemli bir ritüeli

olan mevlit töreninin çok yaygın olarak uygulandığı gözlenmiştir(Tanyol, 1961: 38; Taşçıoğlu, 1956: 35; Kıray, 2000: 219). Szyliowicz de dinin köy sosyal hayatı üzerinde etkin bir rol oynadığını ve İslam'la bütünleşmiş geleneklerin güçlü bir şekilde gündelik hayatta uygulama alanı bulduğunu ifade etmektedir(1966: 104). Bu açıdan köyün, şehire göre daha geleneksel ve daha kaderci bir yapısal özelliğe sahip olduğu bir çok alan araştırması tarafından keşfedilen bir olgudur(Robinson, 1963: 44). Magneralla, çok dindar olarak nitelediği kasaba toplumunun kaderci olmadığını vurgulamıştır. Buna göre örneklem grubunun sadece %5.5'i hayatta başarılı olabilmek için kader, %3.3'ü ise şans faktörüne önem verdiklerini belirtmişlerdir. Ona göre dindarlık ve vatanseverlik (patriotism) uyumlu bir şekilde sosyal ilişkilerde ayırt edici faktör olarak ön plana çıkmaktadır(1981: 156). Bununla birlikte Magneralla'nın bu bulgusuna benzer bir bulguya Kıray da ulaşmıştır. O, başarıya ulaşmak için gerekli koşullar konusunda kader ve şans faktörlerini önemli bulanların oranının köylerde (%13,2), kasabadan (%3,9) daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Kıray'a göre köylerdeki aile reisleri, kasabadaki aile reislerinden daha mütevekkil ve kaderci bir dünya görüşüne sahiptirler(2000: 266-267). Sezen'e göre şehirden köye gidildikçe dindarlık düzeyi artarken dini gereksiz bulanların oranları düşmektedir(1993: 101). Aynı şekilde Mutlu da köy doğumlarının şehir kökenlilere oranla daha dindar olduklarını tespit etmiştir(1989: 197).

Pierce, genellikle Batı toplumlarının aksine Türkiye'de köylülerin, din ve dünya işleri arasında bir ayırım yapmadıklarını belirtmektedir. Ona göre İslam bir yaşam biçimidir ve köylülere göre herhangi bir karar almada en belirleyici etkidir. Pierce, gerçek bir Müslüman'ın Allah'ın emirlerine boyun eğmekle yetinmeyip, Allah'ın kurduğu düzenin işleminde önemli bir rol oynamaya çalıştığını ifade etmektedir(2003: 163).

İslam'ın toplumsal etkisinin yoğun bir şekilde gözlemlendiği bu tür köy gruplarının tam tersine dinî inançların diğer bazı köy ve şehirlerde toplumsal hayat üzerindeki etki ve rolünü kaybetmeye başladığını, bireysel tutum ve davranışları düzenleme ve yönlendirme fonksiyonunu yitirdiğini gösteren araştırma verilerine ulaşılmıştır(Berkes, 1942: 85; Boran, 1945: 52 Tütengil, 1955-56: 41-42; Mansur, 1972: 114; Karpat, 1976: 127; Arslan, 1977: 62). Bununla birlikte Türkiye'de değişik köy ve kasabalarda dinî inanç ve geleneklere ilginin değişmeye başladığı sonucuna ulaşılmıştır. İslam'ın toplumsal etkisi, günlük hayatta doğum, ölüm, düğün gibi hayatın önemli anlarında ve Ramazan ayında, Cuma ve Bayram günlerinde en yoğun şekilde gözlemlenmiştir. Bu tür önemli gün ve aylarda din bireysel ve sosyal hayatı bütünüyle kuşatır ve dinsellikte canlılık göze çarpar(Yasa, 1955: 215-218; Yasa, 1960: 94-95; Mansur, 1972: 98; Atalay, 1979: 20, 125-126; Kıray, 2000: 208; Uğuzman Er, 2002: 42; Karaşahin, 2007: 228-229).

Günay, eğitim değişkenine göre “ateşli, alaca, mevsimine göre, oportinist, ilgisiz” şeklindeki dindarlık tiplerinin ilişkisini incelemiştir. Eğitim seviyesi yükseldikçe ateşli dindar tipinde azalma olduğunu, okuma-yazma bilmeyenler ve okuryazarlar arasında dine karşı ilgisiz tipin bulunmamasına rağmen bu tip dindarlığın, öğrenim düzeyi

yükseldikçe arttığını saptamıştır. Günay'a göre eğitim düzeyi yükseldikçe toplumsal etki boyutu yönelimli dindarlık düzeyinde düşüş olmaktadır(1999: 276).

Köktaş, eğitim düzeyi ile din arasındaki etkileşimi sorgulamıştır. Buna göre “kültür ve tahsilin dinî inançları olumsuz etkileyeceği” inancı, en az hiç okula gitmeyenler ve en fazla üniversite öğrencileri arasında yaygın bulunmuştur. Buna karşılık, eğitimin “dinî inançları güçlendireceği” düşüncesine yine en çok hiç okula gitmeyenler arasında ve en düşük oranda üniversite öğrencilerinde rastlanmıştır(Köktaş, 1993: 165; Çelik, 2000: 285-286). Köktaş, dinin sosyal etkisini, din devlet ilişkileri bağlamında da incelemiştir. Buna göre dinin, devlet ve siyaseti yönlendirmesini isteme, eğitim düzeyi yükseldikçe azalmasına karşın, dinin eskiden olduğu gibi etkin olmasını düşünme, eğitim düzeyi yükseldikçe artmaktadır(1993: 180).

Köktaş, İzmir’de yaptığı araştırmada eğitim seviyesine göre dinin, bireyler arası ilişkiler üzerindeki rolünün farklılaştığını saptamıştır. B bulguya göre bireyler arası ilişkilerde dine önem verme, eğitim düzeyi yükseldikçe azalmaktadır(1993: 172). Toprak ve Çarkoğlu, Türkiye genelinde yaptıkları araştırmada, arkadaşların dindar olmasına önem verme oranı %61.1, komşuların dindar olmasına önem verme oranını ise %51.9 olarak tespit etmişlerdir(2000: 89). Çelik de Konya’da örneklem gurubunun yarısından fazlasının arkadaş ve komşularının dindar olmasına önem verdiklerini belirterek, birincil ilişkilerde dindarlığı önemli bir faktör olarak nitelemektedir. Konya örneğinde eğitim düzeyi yükseldikçe halk inançları ve uygulamaları ile ilgili tutumlar azalmakta, “insan hayatının anlam kazanabilmesi ancak dine bağlılıkla gerçekleşir” şeklindeki ifade ile “dinin hastalık, ölüm gibi sıkıntılı anlarda güven verdiği” düşüncesine tamamen katılanlar, eğitim seviyesi arttıkça düşmektedir. Aynı şekilde eş seçiminde dindarlığa önem verme, evlilik öncesi kız erkek ilişkilerini normal bulmama, kadınların kılık kıyafetlerine karışma ve din adamlarını topluma faydalı görme oranları, eğitim düzeyi arttıkça düşmektedir(2000: 202, 211-212, 265, 267, 290, 295). Neticede Erdentuğ’a göre Türkiye’de dinî inançların ve özellikle geleneksel halk inanışlarının etkisini, toplumsal hayatın tüm alanlarında sürdürmesinde eğitim düzeyinin çok düşük olması, önemli bir faktördür(1972: 27).

Türkiye’de birçok araştırma bulgusu, din eğitimine çok büyük özen gösterildiğini ortaya koymaktadır. Stirling’e göre örneklem grubu köylerde geleneksel olarak eğitimin tek amacı, dini öğrenmektir. Köylerde herkes, dinî bilgiyi içeren bir dindarlık skalası ile ölçülmektedir. Köylerde dinî bilgiye veya dinî büyüsel bilgiye sahip olanlar, çok önemli bir statü ve pozisyon kazanmaktadırlar(1966: 229-230). Nitekim Magnarella, kasaba düzeyinde yaptığı araştırmada, örneklem gurubunun %57.1’nin İslamî değerleri, %31.3’nün vatanseverliği, %29.2’sinin ahlâki değerleri, %27.8’inin ailenin önemini çocuklara öğretmek istediklerini ifade etmektedir. Yine o, deneklerin çocuklarının dindarlığa %87.4, millete %69.3, akrabalara %2 oranında sadakat göstermelerini istediklerini belirlemiştir(1981: 157).

Türkiye’nin değişik köy ve kasaba araştırmalarında çocukların dinî bilgileri öğrenmeleri için camiye veya Kur’an kurslarına gönderildikleri saptanmıştır. Ülken ve Tanyeli, Gönen ve bazı köylerinde hemen her çocuğun ilkokulu bitirince hocaya gidip Kur’an okumasını öğrendiğini belirtmektedirler. Ülken ve Tanyeli, Kur’anı hatmeden

çocuklar için camide hatim merasimi düzenlendiğini, çocukların, yeni elbiseler giydiğini, kızların “tel taktıklarını”, hocaya çocukların aileleri tarafından hediyeler verildiğini ve bu merasime “hafız düğünü” denildiğini ifade etmektedirler(1955-56: 132). Kili de ilkokul öğrenimi çağında veya ilkokul öğrenimine devam eden 20 kadar çocuğun, Kur’an kursuna din eğitimi alması için gönderildiğini tespit etmiştir(1978: 57). Sindel köyünde de çocuklar, köy hocasından İslam’ın şartlarını öğrenmektedirler(Yasa, 1960: 91). Hasanoğlan köyünde ise çocukların kelime-i şahadet getirmeyi, namaz surelerini, namaz kılmayı öğrendikleri anlaşılmaktadır(Yasa, 1955: 214). 25 yıl sonra Hasanoğlan köyünde erkek çocukların %8’i, kız çocuklarının %26.6’sı Kur’an kursuna gönderilmiştir(Yasa, 1969: 248). Kasapoğlu’na göre Türkiye genelinde çocuklarda ve genç yaş gurubunda Kur’an kursuna gitme oranları yüksektir(2004: 299). Akşit’e göre Orta Anadolu ve Türkiye’nin Batı bölgelerinde imam hatip liseleri ve Kur’an kursları, alt ve orta sınıf çocuklarının dikey hareketliği yönünde alternatif birer kanal işlevi görmektedir(1993: 103). Sonuç olarak, Türkiye’de yapılan araştırmalar, din eğitimi düzeyi arttıkça toplumsal etki boyutu yönelimli dindarlık tutum düzeyinin arttığını saptamıştır(Günay, 1999: 256; Kaya, 1998: 117-119; Taş, 2002: 146; Onay, 2004: 127-128; Kardeşahin, 2007: 272).

Türkiye’de yapılan alan çalışmalarında meslek değişkenine göre İslam’ın toplumsal etki boyutuna yönelik dindarlık tutum düzeylerinin farklılaştığı verisi elde edilmiştir. Bu tür araştırma verilerine göre ev hanımları, çiftçiler, esnaf ve zanaatkarlar gibi meslek guruplarının toplumsal etki boyutu yönelimli dindarlık tutum düzeyleri yüksektir. Buna karşılık, öğrenciler, işçiler, serbest meslek sahipleri ve memurlar gibi meslek gurupları ise dine karşı ilgisizdirler(Günay, 1999: 267; Kardeşahin, 2007: 278).

Türkiye’de empirik araştırmalarda sosyo-ekonomik tabalaşmaya bağlı olarak İslam’ın toplumsal etkisi yönelimli dindarlık tutumlarının farklılaştığı bulgusuna ulaşılmıştır. Örneğin, Benedict, zenginlerin, camileri, dinî okulları ve yoksul öğrencileri ekonomik olarak destekleme fonksiyonu gördüğünü belirtmektedir. Ancak onlar, inşasını finanse ettikleri camilere ibadet etmeye daha az gitmektedirler(Benedict, 1974: 93). Onay, üniversite öğrencileri üzerine yaptığı çalışmada gelir düzeyi ile dindarlık arasında anlamlı bir farklılaşma bulmuştur. Aileleri yüksek gelir düzeyine sahip öğrencilerin, aileleri düşük ve orta gelire sahip öğrencilere göre dindarlık puan ortalaması daha düşüktür. Aileleri orta gelir düzeyine sahip öğrencilerin, alt ve üst gelir guruplarına göre daha dindar olduklarını tespit etmiştir(Onay, 2004: 116). Günay, gelir durumu arttıkça dinî yaşayışın şiddetinde azalma olduğunu belirlemiştir. Buna göre alt tabakada bulunanlar arasında “ateşli dindar” tipinde olanların oranı (%46.8) üst tabakaya (%10.1) göre oldukça yüksektir(1999: 268-269). Aynı şekilde Türkiye’de yapılan diğer alan araştırmalarında sosyo-ekonomik olarak alt tabakadan üst tabakaya doğru gidildikçe dindarlıkta düşüş olduğu anlaşılmaktadır(Köktaş, 1993: 146; Mutlu, 1989: 197; Sezen, 1993: 103; Taşkıngöl, 2005: 116; Kardeşahin, 2007: 281; Kurt, 2009: 23).

Sonuç

Bu çalışmada Türkiye’de toplumsal yapı ile İslam arasındaki etkileşim incelenmiştir. Türkiye sosyal yapısında cinsiyet, yaş, sosyal çevre, eğitim, meslek ve sosyo-ekonomik tabakalaşma gibi demografik özelliklere göre İslam’ın inanç, ibadet, toplumsal etki boyutlarına yönelik tutum ve davranışlardaki değişim ve farklılaşmalar analiz edilmiştir. Böylece Türkiye’nin köy, kasaba ve şehirleri üzerine yapılmış alan çalışmalarının demografik değişkenlere göre dinin inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutlarına yönelik tutumlarla ilgili bulguları yoluyla toplumsal yapı ile din arasındaki ilişkiler üzerine genellemelere ulaşılmıştır.

Türkiye’de demografik değişkenlere göre İslam’ın, bireysel ve toplumsal hayattaki rolünün ve etkisinin farklılaştığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete göre İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutu yönelimli dindarlık tutum düzeyleri farklılaşmaktadır. Kadınların, erkeklere göre İslam’ın, inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutuna yönelik dindarlık düzeyleri daha yüksektir. Ancak, genellikle geleneksel kültürel yapıda cemaatle namaz kılma, Cuma namazı, bayram namazı gibi kadınların sorumlu tutulmadığı veya ailede erkeğin kadın adına verdiği ibadetler nedeniyle kadınların ibadetlere yönelik tutumlarını erkeklere göre nicel olarak düşük bulan araştırma verilerine de ulaşılmıştır. Buna rağmen düzenli beş vakit namaz kılma, oruç tutma, nafile ibadet yapma veya mevlit, türbe ziyareti, adak adama ve dilek tutma vb gibi geleneksel halk dindarlığının birçok ritüel formlarını uygulama oranlarında erkeklere göre kadınlar daha yüksek dindarlık tutum düzeyine sahiptirler. Bütün veriler birlikte değerlendirildiğinde Türkiye toplumsal yapısında kadınların erkeklere göre daha dindar oldukları anlaşılmaktadır.

Türkiye’de yaş faktörü, İslam’ın inanç, ibadet, toplumsal etki boyutuna yönelik dindarlık tutumları üzerine etki etmektedir. Bu bulguya göre Türk toplumunda yaş ilerledikçe İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutu yönelimli dindarlık tutum düzeyi artmaktadır. Şu halde birçok alan araştırması verisi, Türkiye’de yaş ilerledikçe dindarlık düzeylerinde artış olduğu sonucunu desteklemektedir.

Türkiye’de sosyal çevre değişkenine göre İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutuna yönelik tutumların farklılaştığını gösteren birçok araştırma bulgusuna ulaşılmıştır. Bu bulguya göre Türk toplumsal yapısında köylülerin, şehirlilere göre İslam’ın inanç, ibadet ve etki boyutuna yönelik tutum düzeyleri daha yüksek olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak bu genellemenin tam tersine Türkiye’de bazı köylerde İslam’ın inanç boyutuna yüksek düzeyde inanılmasına rağmen ibadet ve toplumsal etki boyutuna ilginin düşük olduğunu gösteren bazı araştırma verileri elde edilmiştir. Bununla birlikte dinî yönelimleri düşük bu tür köy ve kasaba toplumsal yapılarında önemli gün ve zamanlarda İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutlarıyla toplumsal hayatı bütün yönleriyle kuşattığı anlaşılmaktadır. Esasen Türk toplumunda doğum, ölüm, düğün gibi hayatın önemli anlarında ve kutsal gün, ay ve gecelerde dinselindeki artış, alan araştırmalarının ortak olarak elde ettikleri en karakteristik dinî yapılaşmadır. Bütün bu veriler, Türkiye’de köyün şehirden İslam’ın inanç, ibadet ve etki boyutlarına yönelik dindarlık biçimlerinde daha olumlu tutuma sahip olduğunu göstermektedir.

Türkiye’de yapılan alan araştırmaları, eğitim durumuna göre İslam’ın inanç, ibadet, toplumsal etki boyutuna yönelik tutumların farklılaştığını göstermiştir. Bütün bu empirik araştırma verilerine göre eğitim seviyesi düşük olanların, eğitim düzeyi yüksek olanlara göre dinin inanç, ibadet ve etki boyutu yönelimli dindarlık düzeyleri daha yüksektir.

Türkiye’de yapılan alan çalışmalarında meslek değişkenine göre İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutuna yönelik dindarlık tutum düzeyleri değişmektedir. Çiftçiler, ev hanımları, esnaf ve zanaatkarlar gibi meslek guruplarının, inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutu yönelimli dindarlık tutum düzeylerini, işçiler, serbest meslek sahipleri, öğrenciler, memurlar gibi diğer meslek guruplarına nazaran daha yüksek bulan birçk alan araştırması verisi vardır. Bununla birlikte Türkiye’de alan araştırması bulgularından en az dindar meslek grubunun işçiler, en çok dindar meslek grubunun da çiftçiler olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çiftçilerin, özellikle yoğun olarak tarımda çalışıldığı zamanlarda ibadet ve etki boyutu yönelimli dindarlık tutumlarında düşüş olmaktadır.

Türkiye’de farklı Şehir, kasaba ve köy üzerine yapılan alan araştırmalarından sosyo-ekonomik olarak alt tabakadan üst tabakaya doğru gidildikçe İnanç, ibadet ve etki boyutu yönelimli dindarlık düzeyinin düştüğü sonucunu çıkmaktadır. Neticede empirik araştırma verileri birlikte analiz edildiğinde Türk toplumunda kadınların, erkeklere, yaşlıların gençlere, eğitim düzeyi düşük olanların, eğitim düzeyi yüksek olanlara, köylülerin Őehirliilere, çiftçilerin diğer meslek guruplarına, alt ekonomik gelir grubundakilerin üst gelir grubuna göre İslam’ın inanç, ibadet ve toplumsal etki boyutlarına yönelik dindarlık tutumlarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Akşit, B. (1993). “Türkiye’de İslam Eğitimi”. Richard Tapper (Ed.), *Çağdaş Türkiye’de İslam İçinde* (s.99-131). İstanbul.
- Akyüz, N. (1994). *Ankara’nın Boğaziçi Semtinde Dinî Hayat ve Kentlileşme zerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____, (2001). *İlahiyat Fakültesi ğrencilerinin Din Anlayışı Ankara, Marmara ve Atatürk niversitesi rneği*. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi), Ankara.
- Arslan, R. (1977). “Bir Kalkınma Yaklaşımı ve Kestanelik Köyü Çevresi”. Sosyoloji Konferansları, 49-78.
- Atalay, B. (1979). *Köy Gençliği zerine Sosyolojik Bir Araştırma Büyükgeçit Köyü Araştırması*. Erzurum.
- _____, (1983). *Sanayileşme ve Sosyal Değişme (Kırıkkale Araştırması)*. Ankara.
- Bainbridge, W. S. (1997). *The Sociology of Religious Movements*. New York, London.

- Bayyığıt, M. (1989). *Üniversite Gençliğinin Dinî İnanç Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____, (1998). *Türkiye’de Hac Olayı*. Ankara.
- Benedict, P. (1974). *Ula an Anatolian Town*. Leiden, E.J.Brill.
- Berkes, N. (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara.
- Boran, B. (1945). *Toplumsal Yapı Araştırmaları (İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki)*. Ankara.
- Çarkoğlu, A.-Toprak, B. (2000). *Türkiye’de Din Toplum ve Siyaset*. İstanbul.
- Çelebi, N. (1990). *Kadınlarımızın Cinsiyet Rolü Tutumları*. Konya.
- Çelik, C. (2000). *Şehirleşme ve Din (Konya Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____, (2003). “Değişkenler ve Boyutlar Bağlamında Türk Toplumunda Dini Hayat”. *Bilimname*, 1, 153-174.
- Davie, G. (2006). “Din Sosyolojisi: Gelişimi ve Teorik Tartışmalar”. Çev.: Bünyamin Solmaz. Bünyamin Solmaz-İhsan Çapcıoğlu (Eds.), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar İçinde* (s.97-114). Konya.
- Efe, F. (1996). *Geleneksel Toplum, Sanayileşme, Sosyal Değişme ve Din İlişkileri (Bayburt ve Kocaeli Örnekleri)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdentuğ, N. (1972). *Türkiye Türk Toplumlarında Kültürel Antropolojik (Etnolojik) İncelemeler*. Ankara.
- _____, (1983). *Hal Köyünün Etnolojik Tetkiki*. Ankara.
- Eserpek, A. (1979). *Sosyal Kontrol, Sapma ve Sosyal Değişme Erzurum’un İki Köyünde Karşılaştırmalı Bir Araştırma*. Ankara.
- Fırat, E. (19779). *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Glock, C. Y. (1998). “Dindarlığın Boyutları Üzerine”. Çev. M. Emin Köktaş. *Din Sosyolojisi İçinde* (s.252-274). Konya.
- Günay, Ü. (1999). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul.
- Jonstone, R. L. (1992). *Religion in Society*. New Jersey.
- Faulkner, J.E. –Dejong, G.F. (1966). “Religiosity in 5-D: an Emprical Analysis. *Social Forces*, 45, 246-254
- Kandiyoti, D. (1996). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*. İstanbul.
- Karaman, R. (2000). *Sanayileşmenin Dine Etkisi (Mersin Örneği)*. Konya.
- Karavaşahin, H. (2007). *Bir Batı Anadolu Kasabasında Dini Hayat-Gördes Örneği*. Ankara.

- Kasapoğlu, A. (1994). "Gecekondu Aile Yapısı ve Demografik Özellikler". *Dünyada ve Türkiye'de Güncel Sosyolojik Gelişmeler I. Sosyoloji Kongresi*, Ankara.
- Kaya, M. (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun.
- King, M.B. (1967). "Measuring the Religious Variable: Nine Proposed Dimensions". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 6, 173-190.
- King, M.B.-Hunt, R.A. (1964). "Measuring the Religious Variable: Amended Findings". *Journal for the Scientific Study of Religion*, 8, 321-323.
- Kıray, M. (1964). *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Ankara.
- Kili, S. (1978). *Çayırhan Bir Orta Anadolu Köyünde Toplumsal Değişme ve Siyasal Davranış*. İstanbul.
- Kolars, J. (1963). *Tradition, Season and Change in a Turkish Village*. Chicago.
- Koştaş, M. (1995). *Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış*. Ankara.
- Köktaş, M. E. (1993). *Türkiye'de Dinî Hayat*. İstanbul.
- Kurt, A. (2009). "Dindarlığı Etkileyen Faktörler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, 2, 1-26.
- Lenski, G. (1963). *The Religious Factor*. New York.
- Magneralla, P. J. (1981). *Tradition and Change in a Turkish Town*. Cambirdge, Massachusetts.
- Mansur, F. (1972). *Bodrum a Town in the Aegean*. Leiden, E.J. Brill.
- Mutlu, K. (1989). "Bir Dindarlık Ölçeği (Sosyolojide Yöntem Üzerine Tartışma)". *İslamî Araştırmalar Dergisi*, III, 4, 194-199.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık Etkileşim ve Değişim*. İstanbul.
- Ozankaya, Ö. (1971). *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*. Ankara.
- Pierce, J. E. (2003). *Bir Türk Köyünde Yaşam*. Çev.: Zeycan Sarıhacıoğlu. İstanbul.
- Robinson, J. P.-Shaver, P. R. (1972). *Measures of Social Psychological Attitudes*. Michigan.
- Robinson, R. D. (1963). *The First Turkish Republic A Case Study in National Development*. Cambridge, Massachusetts.
- Scharf, B. R. (2006). "Dine Sosyolojik Yaklaşımlar: Öncüler". Çev.: Bünyamin Solmaz. Bünyamin Solmaz-İhsan Çapcıoğlu (Eds.), *Din Sosyolojisi Klasik ve Çağdaş Yaklaşımlar İçinde* (s.43-71). Konya.
- Sezen, Y. (1993). *Türk Toplumunun Laiklik Anlayışı*. İstanbul.
- Stark, R.-Glock, C. Y. (1976). "Dimension of Religious Commitment". In Roland Robertson (Ed.), *Sociology of Religion* (pp.253-261). New York.
- Stirling, P. (1966). *Turkish Village*. New York.
- Szyliowicz, J. (1966). *Political Change in Rural Turkey Erdemli*. Paris.

- Taplamacıoğlu, M. (1962). “Yaşlara Göre Dinî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X, 141-151.
- Taş, K. (2002). *Türk Halkının Gözüyle Diyanet*. İstanbul.
- Taşçıoğlu, R. (1956). “Manisa İli Kayalıoğlu Monografisi”. *Sosyoloji Dergisi*, 10-11, 32-35.
- Taşkıngöl, F. (2005). *Manisa Şehri Üzerine Sosyal Bir Araştırma*. Ankara.
- Taylan, E. (1995). *Çokaklı Köyü Sosyo-Ekonomik Yapı ve Halk Kültürü Araştırması*. Ankara.
- Türkdoğan, O. (1974). *Yoksulluk Kültürü Gecekonducuların Toplumsal Yapısı*. Erzurum.
- _____, (1991). *Kültür ve Sağlık-Hastalık Sistemi*. İstanbul.
- Tütengil, C. O. (1955-56). “Keçiler Köyü Monografisi”. *Sosyoloji Dergisi*, 10-11, 36-43.
- Uçar, R. (2003). *Alevî Bektâşî Geleneği Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma (Abdal Mûsa Tekkesi Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğuzman er, T. (2002). *Beyazırda Sosyal-Kültürel Yapı ve Değişme*. Ankara.
- Uysal, V. (1994). *Psiko-Sosyal Açından Oruç*. Ankara.
- _____, (1995). “İslami Dindarlık Ölçeği Üzerine Bir Pilot Çalışma”. *İslamî Araştırmalar Dergisi*, VIII, 3-4, 263-271.
- _____, (1996). *Din Psikolojisi Açısından Dinî Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*. İstanbul.
- Ülken, H. Z.-Köseihal, N. Ş.-Tanyol, C. (1950). “Karataş Köyü Monografisi”. *Sosyoloji Dergisi*, 6, 85-103.
- Ülken, H. Z.-Tanyeli, A. N. (1955-56). “Gönen Bölge Monografisi”. *Sosyoloji Dergisi*, 10-11, 115-154.
- Yasa, İ. (1955). *Hasanoğlan Köyü'nün İctimaî-İktisadî Yapısı*. Ankara.
- _____, (1960). *Sindel Köyünün Toplumsal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara.
- _____, (1966). *Ankara'da Gecekondu Aileleri*. Ankara.
- _____, (1969). *Yirmibeş Yıl Sonra Hasanoğlan Köyü*. Ankara.
- _____, (1979). *Yurda Dönen İşçiler ve Toplumsal Değişme*. Ankara.
- Yörükan, T.-Cebe, T. (1955-56). “Çatak Köyü Araştırması”. *Sosyoloji Dergisi*, 10-11, 1-27.